

Andrzej Niespodziewany, *Kroniki więzownicze*

wyd. autor, Zawada 2022, ss. 680, faksymilia, fotografie,
ilustracje, mapy, portrety, errata, ISBN 9788396424204

Książka Andrzeja Niespodziewanego, *Kroniki więzownicze*, jest publikacją popularnonaukową dotyczącą zagadnień historyczno-genealogicznych. Jest inna niż monografie regionalne dotyczące poszczególnych miejscowości, do których jesteśmy przyzwyczajeni. Wpisuje się ona w modny obecnie nurt dokumentowania wydarzeń historycznych z pozycji ludowych (mikrohistorii), gdzie przedmiotem zainteresowania jest lokalna społeczność. Postępujące zmiany w technologii informacyjnej umożliwiły łatwiejszy dostęp do źródeł archiwalnych, w tym genealogicznych. Nowe narzędzia cyfrowe tj. MyHeritage, Geni, Arolsen, wyszukiwarki cyfrowe, zdigitalizowane całe roczniki prasy krajowej i zagranicznej, zasoby metrykalne, a nawet listy pasażerskie osób wyjeżdżających do USA itp. dały do nich powszechny dostęp. Co jest godne podkreślenia ze wszystkich tych narzędzi Autor recenzowanej książki korzystał z dużą swobodą i wyszukał wiele ciekawych wątków i umiejętnie je wplótł w treść publikacji.

Odmienność książki wynika również z formy prezentowania zgromadzonych przez Autora informacji. Pomimo, że tytuł sugeruje pracę wydaną w postaci kroniki, to jest to raczej swoiste połączenie kroniki z kalendarium. Pod wskazanymi datami rocznymi zaprezentowane zostały wydarzenia, czasem luźno związane z Wiązownicą, opatrzone dokładnym omówieniem przyczyn, przebiegu i ich skutków. Po omówieniu każdego zagadnienia, w tekście podano stosowne przypisy.

Taka forma przedstawienia wyników badań ma zarówno zalety, jak i wady. Do niewątpliwych zalet z pewnością należy wnikliwe przedstawienie omawianych poszczególnych zagadnień (kronika), które skrywają się pod rokiem przyporządkowanym do tego wydarzenia (kalendarium). Natomiast „swoistą wadą” tej publikacji jest to, że ze spisu treści nie można wywnioskować, co konkretnego można odnaleźć na stronach poszczególnych rozdziałów. Dodaje to jednak lekturze pewnego „smaczku” i pozytywnego zaskoczenia. Dzięki omawianej publikacji Wiązownica stała się kolejną, na mapie Polski, miejscowością o dobrze udokumentowanej bogatej historii sięgającej początków XI w. Historia ta zaprezentowana została w dziesięciu rozdziałach.

W I rozdziale *Królewska wieś Wiązownica – okres staropolski* omówiono m.in.: najstarsze dzieje wsi od czasów Bolesława Krzywoustego; zapiski Jana Długosza o Wiązownicy w *Liber beneficiorum dioecesis*; podróże królewskie w czasach jagiellońskich (świadczenia stacyjne); Wiązownicę według lustracji dóbr królewskich z 1578 r., 1588 r., 1611 r., lat 1660–1664; dzierżawców klucza osieckiego; skutki rokoszu Zebrzydowskiego z 1606 r.; stan parafii w świetle wizytacji kanonicznych; szkołę parafialną; trzy młyny: Kubik (Grobla), Bieda (Opalina) i Zdun; pierwsze zapiski o rodzinie Niespodziewanych z 1744 r. i plagę szarańczy w 1748 r.

Kolejny II rozdział prezentuje Wiązownicę od rozbiorów do utworzenia majoratu Osiek, czyli w latach 1772–1835. Kontynuuje poruszone wcześniej oraz prezentuje nowe zagadnienia m.in.: sołectwa wybranieckie w Wiązownicy i Bukowej (1780); Żydów zamieszkałych na terenie wsi (1785); insurekcję kościuszkowską (1794); opis Wiązownicy plebańskiej (1801); walki o Sandomierz (1809); akta stanu cywilnego według Kodeksu Napoleona; Jędrzeja Zielińskiego – żołnierza napoleońskiego z Wiązownicy i powstanie listopadowe.

III rozdział zatytułowany *Biografie rodziny Pogodinów i Pietrowów – właścicieli majątku osieckiego* przedstawia sylwetki Wasilija W. Pogodina (1782–1863) – pierwszego właściciela donacji Osiek; Eleny S. Kazakowej (1780–1829) – tancerki w teatrze pańszczyźnianym hrabiego Nikołaja Szeremietiewa, żony W. Pogodina; Aleksandra D. Pietrowa (1799–1867) – podsekretarza stanu, znanego szachistę, męża Aleksandry córki W. Pogodina; Aleksandry W. Pietrowej z domu Pogodina (1815–1883) – filantropki i redaktorki „Czytelni Niedzielnej” oraz informacje o ich dzieciach: Wasiliju A. Pietrowie (1837–1915) i jego małżonce Aleksandrze A. Lisieckiej (1845–1920), Elenie A. Pietrowej (1839–1876) i jej mężu Konstantym D. Chlebnikowie (1822–1908); Marii A. Pietrowie (1840–1915) i jej mężu Piotrze M. Ksirih (1812–1912); Jewdokii A. Pietrow (1846–1939) i jej mężu Aleksandrze P. Czaplina (1839–1885) oraz Aleksandrze A. Pietrowie (1849/8–?) i jego żonie Teofilii A. Struk (Strug?).

Tytuł IV rozdziału to *Pałac Dzięki. Reforma agrarna generała Pogodina*. Prezentuje on zagadnienia związane z budową pałacu w Dziękach i sprawy gospodarcze majoratu Osiek, a w szczególności: rozszerzenie majoratu w 1846 r.; folwark Wiązownica; karcznię; budowę nowego kościoła (1838); pańszczyznę i ustalenie jej regulaminu (1839); dziesięciny; urządzenie wsi Wiązownica – separacja i podział gruntów (1840); bunt chłopów (1841); budowę pałacu (1841) i pierwszego na ziemiach polskich pomnika Iwana Paskiewicza w Wiązownicy (1842). Kolumna na cokole zawierała tablicę z inskrypcją: JAŚNIE OŚWIECONEMU I. PASKIEWICZOWI, FELDMARSZAŁKOWI, HRABIEMU EREWAŃSKIEMU, KSIĘCIU WARSZAWSKIEMU DZIĘKI. Stąd też część wsi Wiązownica, gdzie stał pomnik, nazwana została Wiązownica-Dzięki. Podczas powstania styczniowego tablica została zniszczona, a Aleksandra W. Pietrowa kazała kolumnę zwieńczyć statuą Matki Boskiej. Około roku 1904 kolumna została sprzedana mieszczaninowi z Osieka i ustawiona przy tamtejszym kościele. Obecnie jest pamiątką jubileuszu

pięćdziesięciolecia ustanowienia Dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny. W świadomości Polaków jest tylko jeden, późniejszy, pomnik I. Paskiewicza, który stał w Warszawie w latach 1870–1917. Ponadto w tym rozdziale zaprezentowano oczyszczanie chłopów w Wiązownicy – z powodu buntu – przeprowadzone dopiero w 1858 r.; wizytę dekabrysty Gawryła Batienkowa w Pałacu Dzięki (1860). Na kartach książki, z powodu powiązań rodzinnych z właścicielami majoratu Osiek, zaprezentowano uczestników ważnych wydarzeń. Omówiono wojnę krymską i powstanie styczniowe, a w szczególności budowę istniejącego do dziś pomnika na cmentarzu żołnierzy rosyjskich poległych w miejscu bitwy stoczonej pod Rybnicą (2 X 1863). Warto wspomnieć, że skutkiem urządzenia wsi Wiązownica było powstanie nowych przysiółków wsi, które obecnie są osobnymi wsiami: Wiązownica Duża, Wiązownica Mała, Wiązownica Kolonia lub ich częścią, np.: Browary, Dzięki.

Następny V rozdział *Majorat Osiek – sukcesja rodziny Pietrowów* dotyczy lat 1866–1918. Przybliżono następujące zagadnienia w związku z represjami po powstaniu styczniowym: zajęcie probostwa w Wiązownicy (1866); przejęcie donacji Osiek po śmierci A. Pietrowa w 1867 r. przez jego syna Wasilija Pietrowa, Obrazki z wystawy Modesta Musorgskiego skomponowane pod wpływem obejrzenia prac Wiktora Hartmanna, który mógł odwiedzić Dzięki w 1868; założenie szkoły elementarnej w Wiązownicy (1907); emigracja wiązowniczan za chlebem do Ameryki; ucieczka Pietrowów z Wiązownicy (1914).

VI rozdział *Wiązownica w wolnej Polsce* zawiera informacje o protestach mieszkańców Wiązownicy Dużej dotyczących dostępu do serwitutów, co zakończyło się 25 II 1919 r. pacyfikacją miejscowości i śmiercią czterech włościan. Ponadto przybliża czytelnikom udział mieszkańców Wiązownicy w wojnie polsko-bolszewickiej, nacjonalizację donacji paskiewiczowskich w 1920 r. i parcelację majątku Dzięki. Przedstawia żydowską rodzinę Baumów mieszkających na Grobli, rodzinę Fajnkuchenów osiadłych w osadzie młyńskiej w Bukowie oraz gminę żydowską w Osieku. A także: nadleśnictwo funkcjonujące w Pałacu Dzięki (1923), Ochotniczą Straż Ogniową w Wiązownicy (1927), zagadnienia związane ze szkołą powszechną w Wiązownicy.

Rozdział VII *Wojna i wyzwolenie* omawia: bitwę o Osiek podczas kampanii wrześniowej 1939 r.; wojenną edukację; konspirację Stronnictwa Ludowego „Roch”; historię Waltera Niespodziewanego służącego w Air Force USA, zestrzelonego w 1944 r. nad Belgią; losy Zelmana (Seymoura) Bauma i jego rodziny podczas okupacji hitlerowskiej i po jej zakończeniu; sytuację na przyczółku sandomierskim od 29 VII 1944 r. do 12 I 1945 r.; działania Bandy Cieńka (1945); rodzinę Popielów z Kurozwek zamieszkałą w Wiązownicy po nacjonalizacji majątku.

VIII rozdział *Exodus na Ziemię Odzyskane* przedstawia emigrację mieszkańców Wiązownicy do miejscowości Mosiny w okolicach Człuchowa na Pomorzu Zachodnim w 1946 r. Powojenna wieś kielecka była biedna i przeludniona. Do 1953 r. z parafii Wiązownica liczącej 4418 wiernych wyjechało ponad 45% mieszkańców.

Przedostatni IX rozdział *Grobla* omawia część dawnej wsi, która z racji ulokowania w niej szkoły, kościoła z plebanią i nowych instytucji – Gromadzkiej Rady Narodowej w Wiązownicy Kolonii, Ośrodka Zdrowia, Agronomówki i Spółdzielni Kółek Rolniczych – stała się centrum wsi. Przybliży elektryfikację wsi w 1966 r. oraz działanie biblioteki, klubokawiarni i organizacji społeczno-politycznych: Komitetu Gromadzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Związku Młodzieży Wiejskiej i Koła Gospodyń Wiejskich, które ożywiły życie na wsi.

Ostatni X rozdział *Dolina Kacanki* prezentuje walory przyrodnicze Ostoi Żywnów, na terenie której znajduje się Wiązownica. Uzupełnieniem całości jest fragment zatytułowany *Nazewnictwo i Mapy*. W pierwszej części przedstawione są urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych wsi: Bukowa, Smerdyna, Wiązownica Duża, Wiązownica Mała i Wiązownica Kolonia. W drugiej części znajdują się mapy będące uzupełnieniem map występujących w tekście, obrazujące wygląd Wiązownicy na przestrzeni omawianego okresu.

Autor, mimo że nie jest zawodowym historykiem, wykazał się ogólną i szczegółową wiedzą dotyczącą poruszanych wątków stanowiących całość *Kronik wiązowniczych*. Swobodnie porusza się w zagadnieniach historycznych i kulturowych. Książka ta jest wynikiem wieloletnich skrupulatnych kwerend archiwalnych i bibliotecznych. Czytając ją, daje się odczuć, że Autor napisał tę monografię z pasją i dużym zaangażowaniem. Niewątpliwą motywacją do tego była chęć opracowania dziejów rodzinnej miejscowości. W tym przypadku chodziło o miejscowość parafialną Wiązownicę (po zmianach strukturalnych nosi nazwę Wiązownica Kolonia) znajdującą się obecnie w powiecie szaszowskim w województwie świętokrzyskim. Poruszane w *Kronikach* poszczególne zagadnienia są zaprezentowane w szerszym kontekście regionalnym, krajowym czy nawet światowym. Daje to czytelnikom możliwość poznania dziejów, wydawałoby się „zapomnianej przez wszystkich” małej miejscowości położonej w lasach w byłym powiecie sandomierskim, w połączeniu z historią regionu, kraju, a nawet z historią powszechną. Mówiąc o małej miejscowości, Autor ukazał ją w odniesieniu do większej liczby miejscowości stanowiących grupę osadniczą związaną z parafią, królewszczyzną (ekonomią), później donacją. Nie sposób bowiem omawiać konkretnej miejscowości bez uwzględnienia jej najbliższej okolicy i związków zachodzących między nią a innymi ośrodkami.

W recenzowanej monografii Andrzej Niespodziewany „przemycił” wątki osobiste, prezentując swoją rodzinę o chłopskim rodowodzie na tle małych i dużych wydarzeń historycznych. Na kartach książki zaprezentowano również dzieje wiązowniczkich rodów: Baumów, Czechowskich, Dębickich, Fajnkuchenów, Fuksów, Janosów, Jońców, Maciągów, Niekurzaków, Niespodziewanych, Niezabitowskich, Pikulskich, Piotrowskich, Stawiarzy, Stępniewskich, Stępników, Śmiechowskich, Wendykierów i in.

W prezentowanej książce Autor opisał szereg ważnych z punktu widzenia funkcjonowania miejscowej społeczności zagadnień, ale także ciekawostek, np. dotyczących związków przedstawicieli tego środowiska ze sportem szachowym. Jak wspomniano

wyżej, W. Pogodin był ich miłośnikiem. W latach 30. XIX w. w swoim domu przy ul. Targowej 5 w Sankt Petersburgu założył pierwszy w Rosji klub szachowy. Jego córka Aleksandra wyszła za mąż za Aleksandra Pietrowa, znanego w Europie szachistę. W książce zaprezentowano takie kwestie szachowe, jak „obronę Pietrowa” z 1844 r., który grał wówczas z warszawskim szachistą Aleksandrem Hoffmanem (1789–1855), oraz zagadkę szachową – której nazwa była zainspirowana wydarzeniami powstania styczniowego i tajnej misji wziętego do niewoli w Dziękach Aleksandra Pietrowa do Wielkiego Księcia Konstantego – zatytułowaną „Rejterada Langiewicza do Krakowa”.

W publikacji zamieszczono biogramy księży pełniących funkcje więzownickich proboszczów. Także osób, które były związane z Wiązownicą lub mają tu swoje korzenie: Michał Koszelak (1852–1945) – znany ogrodnik z Bukowej pracujący na terenie Imperium Rosyjskiego; Michał Wojna (ur. 1894); Józef Stępniewski (1899–1978) – nauczyciel; Jan Stawiarz „Jary” (1908–1944) – prawnik, komendant 7 Obwodu BCH; Józef Stawiarz (1912–1997) – uciekinier ze stalagu; Zelman (Seymour) Baum (1924–2012) – świadek Shoah; Czesław Przewlekły (1937–2012) – pedagog i regionalista; Adam Fuks (ur. 1946) i Maria Fuks (ur. 1956) – znane rodzeństwo malarzy i rzeźbiarzy; Małgorzata „Malwina” Niespodziewana (ur. 1972) – artystka sztuk wizualnych, graficzka i rysownicza. Ponadto zaprezentowano kwestie heraldyczne związane z przyznaniem herbów W. Pogodinowi i A. Pietrowowi.

Wiele wsi świętokrzyskich ma bogatą historię, ale tylko nieliczne mogą pochwalić się tak obszerną i dobrze udokumentowaną jak Wiązownica. Stało się to dzięki recenzowanej publikacji. Książka została bardzo starannie wydana, druk kolorowy, twarda oprawa z obwolutą, format B5, stron 680. Zawiera bogaty materiał graficzny i kartograficzny oraz liczne źródła (ok. 340 pozycji). Całość wieńczy obszerny indeks nazwisk i miejscowości (ok. 3 500 pozycji). Należy dodać, że wartościowym zabiegiem było zamieszczenie w tekście licznych kolorowych reprodukcji obrazów i fotografii oraz materiałów kartograficznych. Materiały te nie tylko uatrakcyjniają i ożywiają tekst książki, ale przede wszystkim pozwalają czytelnikom odnaleźć opisywane miejsca w terenie i przyrzec się byłym mieszkańcom wsi, potomkowie których (choć nielicznych) żyją współcześnie w Wiązownicy.

Publikacja Andrzeja Niespodziewanego zainteresuje zapewne badaczy regionu świętokrzyskiego. Będzie również stanowiła ogromne źródło wiedzy dla mieszkańców Wiązownicy, pozwalające im na głębszą identyfikację z miejscem zamieszkania, choćby poprzez więzki ich rodzin z opisywanymi wydarzeniami. Dla nauczycieli i młodzieży szkolnej prezentowana książka może być doskonałym materiałem wykorzystywanym podczas realizacji regionalnej ścieżki edukacyjnej.

PIOTR SŁAWIŃSKI

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-8729-0845](https://orcid.org/0000-0001-8729-0845)

SŁAWINSKIPIO@WP.PL

Archiwum Państwowe w Kielcach, Oddział w Sandomierzu